Topic 49

संख्या पद एवं अन्य संज्ञाएँ :

कति शब्द

बहुगण-वतु-डति संख्या ।

बहुगणशब्दौ वतुडत्यन्तौ च संख्यासंज्ञकाः स्युः ।

(बहुगण) बहु शब्द, गण शब्द, 'वतु' प्रत्ययान्त तथा 'डति' प्रत्ययान्त शब्दों की संख्या संज्ञा होगी।

डति च ।

डत्यन्ता संख्या षट्संज्ञा स्यात् ।

'कति' शब्द डति प्रत्ययान्त संख्या है, अतः इसकी षट् संज्ञा हुई। आकडारादेका संज्ञा के अधिकार के बाहर होने के कारण यहाँ एक शब्द की दो संज्ञाएँ हुईं।

षड्भ्यो लुक् ।

जश्शसोः ।

'कति' शब्द षट् संज्ञक है अतः उससे पर 'जस्' और 'शस्' का लुक् हो जायेगा।

प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः ।

लुक्-श्लु-लुप् शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात् तत्तत्संज्ञं स्यात् ।

लुक् श्लु और लुप् अदर्शन के पर्यायवाची हैं। शब्द-भेद से अदर्शन की लुक् आदि संज्ञाएँ होंगी। जहाँ लुक् से प्रत्यय का अदर्शन होगा, वहाँ वह लुक् संज्ञक और जहाँ श्लु से वहाँ श्लुसंज्ञक होता है, यह सूत्र का अभिप्राय है। अदर्शन का फल है — लोप

प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् ।

प्रत्यये लुप्ते तदाश्रितं कार्यं स्यात् इति । जसि च ।

इति गुणे प्राप्ते —

न लुमताऽङ्गस्य ।

लुमताशब्देन लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न स्यात् ।
कति २ । कतिभिः । कतिभ्यः । कतीनाम् । कतिषु ।
युष्मदस्मद्षट्संज्ञकास्त्रिषु सरूपाः
त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । त्रयः । त्रीन् ।
त्रिभिः । त्रिभ्यः २

त्रेस्त्रयः

त्रिशब्दस्य त्रयादेशः स्यादामि । त्रयाणाम ।
त्रिषु गौणत्वेऽपि - प्रियत्रयाणाम् ।

त्यदादीनामः

एषामकारो विभक्तौ । द्विपर्यन्तानामेवेष्टिः द्वौ २ ।
द्वाभ्याम् ३ । द्वयोः २ ।

पाति लोकमिति पपीः सूर्यः । दीर्घाज्जसि
च - पप्यौ २ । पप्यः । हे पपीः । पपीम् । पपीन् ।
पप्या । पपीभ्याम् ३ । पपीभिः । पप्ये । पपीभ्यः २
पप्यः २ । पप्योः । दीर्घत्वान्न नुट् - पप्याम्
सवर्णदीर्घः पपी । पप्योः । पपीषु । एवं वातप्रम्यादयः
बह्व्यः श्रेयस्यो यस्य स बहुश्रेयसी ।